

พระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างราชอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ King Chitrasen and the Establishment of the Kingdom of Chenla in the Ancient Khmer Era

พระเสกสรรค์ ฐานยุตโต (ศรีทน)^{1*} พระครูปริยัติกิตติวรรณ (ได้ทุกทาง)²

พระอธิการอำพน จารุโณ (ดาราศาสตร์)³ และธนรัฐ สะอาดเยี่ยม⁴

Phra Saksan Thanayutto (Sithon)^{1*}, Phrakru Pariyat Kittiwon (Daithukthang)²,

Phraathikan Amphon Jarupho (Darasas)³ and Thanarat Sa-ard-iam⁴

Received : May 18, 2023; Revised : July 14, 2023; Accepted : July 14, 2023

บทคัดย่อ (Abstract)

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาถึงพระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างราชอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ จากการศึกษา พบว่า พนมดงรักเป็นแหล่งประวัติศาสตร์ที่เก่าแก่ที่สุดในยุคของอาณาจักรเจนละ ซึ่งมีบทบาทต่อพุทธศาสนาที่เป็นแกนกลางของการสร้างประวัติศาสตร์ขอมโบราณในยุคนั้น พนมดงรักเป็นภูเขาที่ทอดตัวยาวกั้นพรมแดนระหว่างไทยกับกัมพูชาโดยเป็นที่ราบสูงจากแหล่งประวัติศาสตร์ในยุคขอมโบราณ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6-7 พระเจ้าจิตรเสนเป็นบุคคลสำคัญในการสร้างอาณาจักรเจนละ ในยุคขอมโบราณมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในพุทธศตวรรษที่ 11-12 จากหลักฐานด้านสถาปัตยกรรมในศาสนสถาน โบราณวัตถุ พบศิลาจารึกของพระเจ้าจิตรเสนและแหล่งโบราณคดีที่สำคัญที่แสดงให้เห็นว่าในเขตพื้นที่ของพนมดงรักนั้น เป็นแห่งกำเนิดของการพัฒนาอาณาจักรขอมโบราณก่อนที่มีการสถาปนาศูนย์กลางแห่งอาณาจักรเจนละขึ้นที่ปราสาทวัตภูแขวงจำปาศักดิ์ ประเทศลาว พร้อมทั้งยังมีบทบาทต่อพุทธศาสนาที่สืบเนื่องทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน

¹⁻⁴หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์; Ph.D. Program in Buddhist Studies, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus, Thailand.

*Corresponding Author; e-mail : seksansriton@gmail.com

Citation : Sithon, S., Daithukthang, Daithukthang, P., Darasa, A. and Sa-ard-iam., T. (2024). King Chitrasen and

the Establishment of the Kingdom of Chenla in the Ancient Khmer Era. *Journal of Academic*

Surindra Rajabhat. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

คำสำคัญ (Keywords) : พระเจ้าจิตรเสน, อาณาจักรเจนละ, ยุคขอมโบราณ

Abstract

This academic article focused on the study of King Chitrasen's role in the establishment of the Chenla Kingdom in the ancient Khmer era. It was found that Phanom Dongrak was the oldest-historical source in the era of the Chenla Kingdom: had a role in the core of the establishment of the history of the ancient Khmer to Buddhism in that era. Phanom Dongrak: the mountain stretching the border of Thailand and Cambodia, which was the plateau of the historical source in the ancient Khmer era. During the 6-7 century B.C., King Chitrasen was an important person to build the Kingdom of Chenla. The ancient Khmer era was prosperous in the 11-12 Century B.C. The inscription of King Chitrasen and the artifacts found as the architectural evidence of a religious place signified the generating of the evolution of the kingdom of the ancient Khmer in the Phanom Dongrak areas before the establishment of the center of the Kingdom of Chenla at Phoo temple in Champasak District, Laos including having had a significant role in the succession of Buddhism so far.

Keywords : King Chitrasen, Kingdom of Chenla, The Ancient Khmer Era

บทนำ (Introduction)

ประวัติศาสตร์ยุคขอมโบราณนั้น มีพัฒนาการที่ยาวนานและมีความสัมพันธ์กันอย่างต่อเนื่องของแต่ละยุค ทั้งนี้เพื่อให้เห็นที่มาของประวัติศาสตร์ทั้งหลาย จึงได้กำหนดเนื้อหาออกเป็น 3 ยุค คือ ยุคแรกสุดคือ อาณาจักรฟูนัน พ.ศ.611-1093 ต่อด้วยยุคของอาณาจักรเจนละราว พ.ศ.1093-1345 และต่อมาในยุคของจักรวรรดิเขมร พ.ศ.1345-1974 อีกพัฒนาการหนึ่งคือ บทบาทหน้าที่ของการพัฒนาการด้านคำสอน คติธรรม ความเชื่อและศาสนา ซึ่งมีผลต่อการเผยแผ่ศาสนาธรรม โดยเฉพาะบริเวณเทือกเขาพนมดงรัก ตั้งแต่ยุคพุทธศตวรรษที่ 3 ในยุคพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น พระองค์ได้ทรงสมณทูตออกมาประกาศศาสนาธรรม ถึง 9 สาย และสายที่ 8 คือ เขต

Citation : พระเสกสรรค์ ฐานยุตโต (ศรีทน), พระครูปริยัติกิตติธรรม (ได้ทุกทาง), พระอธิการอำพน จารุโก (ดาราศาสตร์) และชน

รัฐ สะอาดเอี่ยม. (2567). พระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างราชอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ. วารสารราชภัฏสุรินทร์ วิชาการ. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

ดินแดนสุวรรณภูมิ ได้แก่กลุ่มประเทศในอุษาคเนย์ คือไทย พม่า กัมพูชา และลาวในปัจจุบัน ยังพบว่า ประวัติศาสตร์ยุคขอมโบราณนั้นมีบทบาทหน้าที่ต่อหลักฐานที่ปรากฏผ่านจากศาสนสถาน ศาสนวัตถุ และศาสนบุคคลที่มีร่องรอยโบราณคดีถึงปัจจุบัน ตั้งแต่ยุคแรกขอมโบราณโดยมีการเคลื่อนย้ายทางวัฒนธรรมโดยมีพุทธศาสนาเป็นแกนกลาง และได้มีการนำเอาอารยธรรมของชนชาวมุขมพูทวีป ซึ่งเป็นมาตุภูมิของพุทธศาสนามาเผยแพร่ในเขตดินแดนอุษาคเนย์อีกด้วย (บุญเรือง คัชมาย์, 2553 : 1)

บทบาทหน้าที่ที่มีต่ออิทธิพลด้านประวัติศาสตร์ในยุคขอมโบราณนั้น ทั้งด้านศาสนาและความเชื่อเป็นแนวทางที่จะนำไปสู่ความมั่นคงทางจิตใจ เพราะฉะนั้น ศาสนาจึงเป็นผลของความต้องการทางจิตใจการแสดงออกซึ่งความคิด และความเชื่อของมนุษย์ เป็นการยกระดับจิตใจคนให้เป็นอารยชน โดยตั้งอยู่บนฐานแห่งศีลธรรมวัฒนธรรม จารีตประเพณีอันดีงาม และกฎหมายที่เที่ยงตรงต่ออารยธรรมขอมโบราณของมนุษย์ในสมัยนั้น มีองค์ประกอบและมีความสัมพันธ์กันทั้งในด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครองทางปัญญาความคิด และด้านศิลปะ ฯลฯ ที่แสดงให้เห็นถึงสถานภาพของสังคม และประวัติศาสตร์ในยุคขอมโบราณขอมนั้น ที่ปรากฏหลักฐานชัดเจนในรูปแบบของโบราณสถาน (ศรีศักร วัลลิโภด, 2546 : 144-175)

กล่าวได้ว่า บทบาทหน้าที่ที่มีต่ออิทธิพลด้านประวัติศาสตร์ในยุคขอมโบราณนั้น ถือได้ว่าเป็นพัฒนาการทางสังคมที่มีอิทธิพลทั้งประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิต วิถีสังคม ส่วนในทางพุทธศาสนาที่เป็นอารยธรรมในการประพฤติปฏิบัติธรรมอันเป็นวิถีปฏิบัติที่สืบต่อกันมา จนเกิดเป็นลัทธิศาสนามีกฎข้อบังคับ พิธีกรรม เกิดประเพณีต่าง ๆ ขึ้นมา เช่น เกิดการบูชาเทพเจ้า บทสวด สถานที่บูชาเทพเจ้า เกิดพิธีกรรมต่าง ๆ เกิดเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรม และเกิดงานศิลปะที่เกี่ยวกับเทพเจ้าที่นับถือเพื่อการบูชา และแสดงความเคารพในสิ่งที่มนุษย์จินตนาการขึ้น โดยแสดงความรู้สึกนึกคิดของตนออกมาในลักษณะรูปธรรมต่าง ๆ เช่น ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม วรรณคดี และดนตรี นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ให้หลุดพ้นจากความกลัวจากภัยธรรมชาติอีกด้วย ดังนั้น ในบทความวิชาการนี้ ผู้เขียนจึงขอเสนอเกี่ยวกับบทบาทของพระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ ทั้งนี้เพื่อเสนอมุมมองของยุคอาณาจักรเจนละที่มีความเจริญสูงสุดในสมัยของพระเจ้าจิตรเสนพร้อมทั้งบทบาทในการสร้างอาณาจักรเจนละ ดังที่ปรากฏในอาณาจักรพนมดงรักที่ก่อให้เกิดแหล่งการเรียนรู้ด้านอารยธรรมที่สืบเนื่องต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

Citation : Sithon, S., Daithukthang, Daithukthang, P., Darasa, A. and Sa-ard-iam., T. (2024). King Chitrasen and

the Establishment of the Kingdom of Chenla in the Ancient Khmer Era. *Journal of Academic*

Surindra Rajabhat. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

บทบาทของพระเจ้าจิตรเสน

พระเจ้าภวรวรมันที่ 1 พระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ ครองราชย์ ค.ศ. 550-ค.ศ. 600 ทรงเป็นเชษฐาของพระเจ้ามเหศวรมัน พระองค์ทรงเป็นเชื้อพระวงศ์ในอาณาจักรพูนัน และทรงปกครองเมืองภวปุระ พระองค์ได้ร่วมกันกับเจ้าชายจิตรเสนยกกองทัพเข้าชิงราชสมบัติจากพระเจ้ารุทรวรมัน เพราะเห็นว่า พระเจ้ารุทรวรมันขาดความชอบธรรมในการขึ้นครองราชสมบัติ โดยหลังจากที่พระเจ้าเกาฑินยะชัยวรมันสวรรคตแล้ว พระเจ้ารุทรวรมันทรงสังหารรัชทายาทที่ชอบธรรมที่ประสูติจากพระอัครมเหสีแล้วทรงขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งพูนัน พระเจ้าภวรวรมันที่ 1 มีชัยชนะเหนือพระเจ้ารุทรวรมันได้และยึดราชธานีวราชปุระได้สำเร็จ จากนั้นทรงใช้เวลาอีกหลายปี ในศึกสงคราม เพื่อรวบรวมและขยายอาณาจักร เจ้าชายจิตรเสนเป็นแม่ทัพที่เกรียงไกรทรงยกกองทัพเข้าปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรพูนัน เพื่อรวมเข้ากับอาณาจักรเจนละ พระเจ้าภวรวรมันที่ 1 ทรงเข้าพิธีราชาภิเษกในปี ค.ศ. 550 ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ ทรงสวรรคตในปี ค.ศ. 600 เจ้าชายจิตรเสน (พระเจ้ามเหศวรมัน) ได้ชิงราชสมบัติจากพระโอรสของพระองค์และขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ พระเจ้าจิตรเสนทรงเป็นเจ้าชายที่มีความเชี่ยวชาญการศึกสงคราม จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ซุยได้กล่าวไว้ว่า เมื่อประมาณ พ.ศ. 1132 - 1161 ได้มีการบันทึกไว้ว่า “พระเจ้าจิตรเสนพระองค์นี้น่าจะได้เผชิญศึกสงครามควบคู่ไปกับพระเชษฐาของพระองค์ คือพระเจ้าภวรวรมันที่ 1 เจ้าชายทั้ง 2 พระองค์ทรงเป็นนักรบ และได้ร่วมแรงร่วมใจกันก่อตั้งอาณาจักรเจนละขึ้น โดยยกกองทัพต่อต้านอาณาจักรพูนันจนประสบชัยชนะ ทุกครั้งที่พระเจ้าจิตรเสนได้รับชัยชนะ พระองค์ทรงสร้างศาสนสถานพร้อมทั้งจารึก และเพื่อประกาศพระราชประสงค์ที่สร้างรูปเคารพขึ้น เพื่อน้อมเป็นการอุทิศถวายแด่พระศิวะเทพเจ้า โดยมีพระประสงค์ที่จะให้เป็นที่สักการบูชาของปวงชน ณ อาณาบริเวณนั้น ๆ อีกทั้ง เพื่อเป็นการเฉลิมฉลองและยังเป็นเกียรติแห่งชัยชนะของพระองค์ด้วย (ธิดา สารยา, 2540 : 12-17)

จากการค้นพบศิลาจารึกที่ระบุพระนามของพระเจ้าจิตรเสน หรือพระเจ้ามเหศวรมันในปัจจุบันนี้พบแล้ว จำนวน 10 หลัก และส่วนใหญ่พบบนแท่งหินที่ทำขึ้น โดยเฉพาะบนฐานประติมากรรม และบนผนังถ้ำ โดยส่วนมากจารึกไว้ด้วยภาษาสันสกฤตเหมือนกันทุกหลัก ถึงแม้จะไม่ปรากฏศักราช จากการศึกษาค้นคว้าจากแหล่งข้อมูลจากเอกสาร และนำมาวิเคราะห์รูปอักษรในจารึก ทำให้ทราบว่าป็นรูปอักษรปัลลวะ ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 จารึกเหล่านี้พบอยู่ที่จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 5 หลัก ได้แก่ จารึกปากแม่น้ำมูล 1 และ 2 จารึกปากโดมน้อย จารึกวัดสุปฏิ

Citation : พระเสกสรรฐ์ ฐานยุตโต (ศรีพน), พระครูปริยัติกิตติธรรม (ใต้ทุกทาง), พระอธิการอำพน จารุโ (ดาราศาสตร์) และธนรัฐ สะอาดเอี่ยม. (2567). พระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างราชอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ. วารสารราชภัฏสุรินทร์

นาราม และจารึกถ้ำภูมาโน จารึกถ้ำเปิดทอง 3 หลัก ที่อำเภอปะคำ จังหวัดบุรีรัมย์ บริเวณลุ่มแม่น้ำชีตอนบน และยังพบจารึกวัดศรีเมืองแอม อำเภอเขาสวนกวาง จังหวัดขอนแก่น ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือพบจารึกช่องสระแจงที่อำเภอตาพระยา จังหวัดสระแก้ว เชื่อกันว่าจารึกที่กล่าวถึงพระนามของกษัตริย์ขอมปรากฏอยู่ ณ ที่ใดก็อาจจะแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างราชอาณาจักรขอมกับดินแดนนั้น ๆ ในปัจจุบัน เพื่อให้ทราบถึงร่องรอยความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรเจนละ ในรัชกาลพระเจ้ามเหศวรมันที่มีอาณาเขตครอบคลุมลุ่มน้ำโขง ตั้งแต่เมืองภูปูระ ซึ่งเป็นเมืองราชธานีในเขตประเทศกัมพูชา ผ่านเมืองจำปาสัก เขตประเทศลาว เข้าสู่ดินแดนทิศตะวันตกเขตประเทศไทยที่ปากแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานี ล่องตามลำน้ำเข้ามาถึงบริเวณจังหวัดบุรีรัมย์ และขึ้นมาตามลำน้ำที่จังหวัดขอนแก่น ส่วนดินแดนตอนใต้ขึ้นเข้าไปถึงบริเวณเทือกเขาตองเร็ก (พนมตองเร็ก) ที่จังหวัดสระแก้ว ซึ่งอยู่ในลุ่มแม่น้ำบางปะกง และบางที่อาจจะเลยเข้าไปถึงลุ่มแม่น้ำป่าสักที่จังหวัดเพชรบูรณ์อีกด้วย (อุไรศรี วรศะริน, 2545 : 75)

หลักฐานทางประวัติศาสตร์รุ่นแรกสุดที่ค้นพบ

จากหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์รุ่นแรกสุดที่พบ แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนโบราณในแถบอีสานกับอาณาจักรเจนละ ทั้งในด้านการปกครองและศาสนา ระยะเวลาเริ่มโดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย ข้อความที่ปรากฏในจารึกทั้งหมดแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มคือ

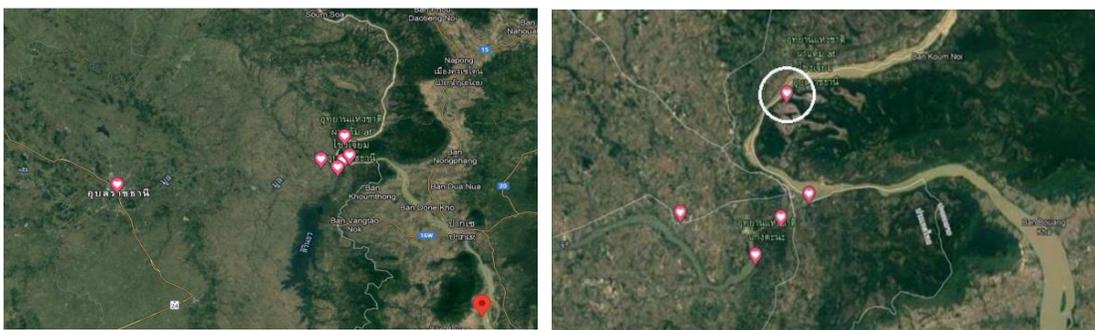
1) เมื่อกล่าวถึงพระนามพระเจ้าจิตรเสน ไม่ได้กล่าวถึงพระนามพระเจ้ามเหศวรมันได้แก่ จารึกถ้ำเปิดทอง แสดงว่ามีการจารึกในสมัยที่พระองค์ยังเป็นพระเจ้าจิตรเสน ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ตามบรรพบุรุษ เมื่อทำสงครามชนะข้าศึกแล้ว พระองค์ได้สร้างสิ่งศักดิ์ด้วยความภักดีตามคำสั่งของพระบิดาและมารดา

2) เมื่อกล่าวถึงพระประวัติพระเจ้ามเหศวรมัน ในการสร้างสิ่งศักดิ์ไว้เป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ ได้แก่ จารึกปากน้ำมูล 1 และ 2 จารึกวัดสุปฏิณนาราม และจารึกปากโตน้อย

3) เมื่อกล่าวถึงพระประวัติพระเจ้ามเหศวรมัน เหมือนกลุ่มที่ 2 แต่ตอนท้ายต่างกัน คือให้สร้างโคอุสุภะไว้เป็นสวัสดิมงคลแก่ชัยชนะของพระองค์ ได้แก่ จารึกถ้ำภูหมาโนและจารึกวัดศรีเมืองแอม

4) เมื่อกล่าวถึงการสร้างบ่อน้ำไว้ให้แก่ประชาชน ในจารึกช่องสระแจงในกลางพุทธศตวรรษที่ 12 เจ้าชายจิตรเสน ก็ได้สถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์แห่งเจนละ เพื่อสืบแทนพระเจ้ากวมรมันที่ 1 ทรงพระนามว่า พระเจ้ามเหศวรมัน ทำให้อาณาจักรเจนละของพระองค์ยิ่งแผ่ขยายออกไปอย่างกว้างขวางมากยิ่งขึ้น ครอบคลุมพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตั้งแต่เมืองภวปุระ (เหนือกำแพงม) ในประเทศกัมพูชาปัจจุบัน ขึ้นไปจนถึงแคว้นจำปาศักดิ์ของประเทศลาว และเข้าสู่ดินแดนของประเทศไทยที่ปากน้ำมูล อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ขยายไปตามลุ่มแม่น้ำมูล และแม่น้ำชีไปจนถึงลุ่มน้ำป่าสักและดินแดนทางใต้ ตั้งแต่บริเวณเทือกเขาพนมดงเร็ก (พนมดงรัก) ไปจนถึงลุ่มน้ำบางปะกงบางส่วนอีกด้วย ในขณะที่เดียวกัน พระองค์ก็ยังมีสัมพันธ์ไมตรีที่ดีกับอาณาจักรจามปา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของอาณาจักรเจนละออกไป (ธิดา สารยา, 2546 : 10-18)

บริเวณแม่น้ำโขงในเขตจังหวัดอุบลราชธานีและในฝั่งประเทศลาว ในช่วงยุคสมัยของพระเจ้ามเหศวรมันคงจะมีความสำคัญมาก เพราะพบจารึกของพระองค์เป็นจำนวนมากถึง 7 หลัก และจารึกทุกหลักล้วนแล้วแต่มีข้อความว่า พระองค์ได้รับชัยชนะบริเวณนี้ทั้งหมดแล้ว จึงได้ให้สร้างศิลาตั้งไว้ เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ ทำให้ผู้ศึกษาต้องหาคำตอบว่า ทำไมพระองค์ถึงต้องให้อาจารึกไปตั้งไว้บริเวณนั้นมากที่สุด และบ้านเมืองในบริเวณนั้นที่มีอายุร่วมสมัยเดียวกับพระองค์มีจำนวนมาน้อยเท่าใด

ภาพที่ 1 แสดงแผนที่และแหล่งที่พบจารึกพระเจ้ามเหศวรมัน

ที่มา : จากงานวิจัยของ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กังวล คัชขิมา “จารึกพระเจ้ามเหศวรมัน”

(2562 : 122)

Citation : พระเสกสรรค์ ฐานยุตโต (ศรีทน), พระครูปริยัติกิตติธรรม (ใต้ทุกทาง), พระอธิการอำพน จารุโ (ดาราศาสตร์) และธนรัฐ สะอาดเอี่ยม. (2567). พระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างราชอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ. วารสารราชภัฏสุรินทร์

วิชาการ. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

พระเจ้ามเหศวรธรรมัน ทรงมีพระราชโอรสอยู่พระองค์หนึ่ง มีพระนามว่า อีสานธรรมัน (Isanavaraman) ซึ่งต่อมาก็ทรงได้เป็นกษัตริย์ที่เข้มแข็ง และได้สร้างราชธานีขึ้นที่เมืองอีสานปุระ ซึ่งก็คือ เมืองสมโบไพรกุก ซึ่งตั้งอยู่ที่จังหวัดกำแพงเพชร พุทธศตวรรษที่ 12 นั้นอาณาจักรเจนละก็เริ่มอ่อนแอลงเรื่อย ๆ จนกระทั่งมาถึงสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 แห่งอาณาจักรเจนละก็ถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นอาณาจักรเจนละบก และอาณาจักรเจนละน้ำ ในบริเวณอาณาจักรเจนละบกนั้น เข้าใจว่าน่าจะครอบคลุมอยู่ระหว่างสองฝั่งแม่น้ำโขงทั้งดินแดนในเขตภาคอีสานของประเทศไทย และดินแดนบางส่วนของประเทศลาว ตั้งแต่หลวงพระบางเวียงจันทน์ลงมาถึงจำปาสัก ส่วนบริเวณอาณาจักรเจนละน้ำ น่าจะครอบคลุมลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ และบริเวณทะเลสาบใหญ่ของประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 14 เริ่มเข้ายุคทองของอาณาจักรขอมโบราณ และเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ได้ประกาศอิสรภาพไม่ขึ้นต่ออาณาจักรศรีวิชัย แห่งหมู่เกาะชวาแล้ว พระองค์ทรงรวบรวมอาณาจักรเจนละบกและเจนละน้ำให้เป็นปึกแผ่นเดียวกันและทรงรับลัทธิไศเลนินทร หรือ “เทวราชา” จากชวามาสถาปนาในอาณาจักรของพระองค์ด้วย ฉะนั้น จนเกิดเป็นราชประเพณีในการสร้างปราสาทหรือเทวาลัย ซึ่งเป็นที่ศาสนสถานบนฐานเป็นชั้นถวายเป็นทิพย์วิมานของเทพเจ้าบนโลกมนุษย์ และเป็นราชสุสานของกษัตริย์ขอมโบราณในยามเสด็จสวรรคต และหลอมดวงพระวิญญาณเป็นหนึ่งในเทพเจ้าที่พระองค์นับถือ (คงเดช ประพัฒน์ ทอง, 2529: 1) เช่นที่ปรากฏที่วัดสระกำแพงใหญ่ ในจังหวัดศรีสะเกษ เป็นปราสาทขอมที่มีขนาดใหญ่และสมบูรณ์ที่สุดของจังหวัด ลักษณะเป็นปราสาท 3 องค์ บนฐานเดียวกันเรียงกันในแนวทิศเหนือ-ใต้ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปราสาทประธานอยู่ตรงกลาง ก่อด้วยหินทราย มีอิฐแซมบางส่วน มีทับหลังจำหลักภาพพระอินทร์ทรงช้างบนแท่นเหนือหน้ากาล ส่วนปราสาทอีก 2 องค์ เป็นปราสาทอิฐ มีส่วนประกอบตกแต่งที่เป็นหินทราย เช่น ทับหลังกรอบหน้าบันและกรอบเสาประตู ด้านหลังปราสาทองค์ทิศใต้มีปราสาทก่ออิฐอีก 1 องค์ ด้านหน้ามีวิหาร ก่ออิฐ 2 หลัง ล้อมรอบด้วยระเบียงคต ก่อด้วยศิลาแลงและหินทราย มีโคปุระหรือประตูซุ้มทั้ง 4 ทิศ ส่วนวิหารก่อด้วยอิฐซึ่งอยู่ทางด้านทิศเหนือ มีทับหลังสลักภาพพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ อยู่เหนือพระยานันตนาคราช ท่ามกลางเกษียรสมุทร และที่วิหารก่ออิฐทางด้านทิศใต้ มีทับหลังรูปพระอิศวรกับพระอุมาประทับนั่งเหนือโนคนนทิจากหลักฐานจารึกที่ปรากฏบนหน้าบัน ทับหลัง และโบราณวัตถุต่าง ๆ โดยเฉพาะจารึกที่หลิประตุ ปราสาทสระกำแพงใหญ่ สรุปได้ว่า ปราสาทแห่งนี้สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ตรงกับศิลปะขอมแบบบาปวน เพื่อเป็นเทวาลัยถวายแด่พระศิวะและเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 ได้มีการ

Citation : Sithon, S., Daithukthang, Daithukthang, P., Darasa, A. and Sa-ard-iam., T. (2024). King Chitrasen and

the Establishment of the Kingdom of Chenla in the Ancient Khmer Era. *Journal of Academic*

Surindra Rajabhat. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

เปลี่ยนแปลงเป็นวัดในพุทธศาสนาเถรวาท จากการศึกษาเรื่องราวของปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่จะปรากฏในรูปภาพที่ 2 ดังนี้

ภาพที่ 2 แสดงหลักฐานจารึกที่ปรากฏบนหน้าบัน ทับหลัง และโบราณวัตถุต่าง ๆ ในปราสาทวัดสระกำแพงใหญ่

ที่มา : จากผู้เขียน ถ่ายเมื่อวันที่ 2 เมษายน 2566

การค้นพบศิลาจารึกของพระเจ้าจิตรเสน เป็นหลักฐานเชิงประจักษ์ที่ชัดเจนและมีความน่าเชื่อถือว่า พระราชอำนาจของพระเจ้าจิตรเสนนั้น ได้ครอบคลุมทุกภาคส่วนทั้งสองฟากฝั่งของแม่น้ำโขงและลุ่มแม่น้ำมูล-ชี จนถึงแคว้นศรีสุทโธ ในเขตประเทศลาวที่มีปราสาทวัดภูในแขวงจำปาสัก เป็นศาสนสถานของลัทธิไศวนิกายที่สำคัญ ดังนั้น พื้นที่แอ่งโคราชภาคอีสานในประเทศไทยและเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงเขตจำปาสักในประเทศลาว เป็นรากฐานกำลังทางการทหารและการเมืองในการแผ่พระราชอำนาจของพระเจ้าจิตรเสน ก่อนที่จะแผ่ขยายอิทธิพลไปสู่ภาคตะวันออกของประเทศไทยจนถึงเขตรัฐประเทศ และแผ่อิทธิพลเข้าสู่บริเวณรอบทะเลสาบเขมร (สุภัทรดิศ ดิศกุล, 2532 : 110-125)

Citation : พระเสกสรรค์ ฐานยุตโต (ศรีทน), พระครูปริยัติกิตติธรรม (ได้ทุกทาง), พระอธิการอำพน จารุโก (ดาราศาสตร์) และธน

รัฐ สะอาดเอี่ยม. (2567). พระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างราชอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ. วารสารราชภัฏสุรินทร์ วิชาการ. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

ภาพที่ 3 แสดงศิลปจารึกของพระเจ้าจิตรเสน ณ ปราสาทวัตภู ในแขวงจำปาสัก ประเทศลาว

ที่มา : <https://th.trip.com/moments/detail/pakse-14790-119129705/>

สืบค้น 17 พฤษภาคม 2566

กล่าวได้ว่า ประวัติพระเจ้าจิตรเสน มเหศวรรมัน เมื่อครั้งพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ได้รวมอำนาจเป็นปึกแผ่นถือได้ว่าเป็นยุคที่รุ่งเรืองอย่างสูงสุดในประวัติศาสตร์ขอมโบราณ นอกจากนั้นก็ถือเป็นการเริ่มประวัติศาสตร์อันรุ่งเรืองของอาณาจักรขอมโบราณ แล้วก็จะก่อเกิดศิลปกรรมก่อสร้างขนาดใหญ่ที่มีคุณค่ามหาศาล พระองค์ทรงนำความเชื่อใหม่ ๆ เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ศิลปะ ฆตกรรมของชาวขอม ทั้งนี้เรื่องราวของรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ปรากฏอยู่ในศิลปจารึกค้นพบที่ปราสาทสด๊กก๊กธม บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชา เขตอำเภอดาพระยา จังหวัดสระแก้ว จากหลักฐานทางโบราณคดีระบุว่า เมืองหลวงของอาณาจักรขอมในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 นั้น พบว่ามีหลายแห่ง เช่น ที่อมเรนทรปุระ บนเทือกเขาพนทูกเลน ทางตะวันตกของนครวัด เมืองหริทราลัยที่ตำบลโรลุสในปัจจุบัน

Citation : Sithon, S., Daithukthang, Daithukthang, P., Darasa, A. and Sa-ard-iam., T. (2024). King Chitrasen and

the Establishment of the Kingdom of Chenla in the Ancient Khmer Era. *Journal of Academic*

Surindra Rajabhat. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

พระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างอาณาจักรเจนละ

สมัยพระเจ้าจิตรเสนหรือศรีมเหศวรมัน (ครองราชย์ พ.ศ. 1143-1159) แห่งอาณาจักรเจนละ พระองค์ทรงเป็นวีรกษัตริย์ผู้ชำนาญด้านการสู้รบจึงได้แผ่ขยายดินแดน และพระราชอำนาจออกไปยังดินแดนต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง จนครอบคลุมพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงฝั่งซ้ายและขวา และลุ่มแม่น้ำมูล-ชี พระเจ้าจิตรเสนเป็นพระอนุชาของพระเจ้าศรีภวรวรมันที่ทรงสืบเชื้อสายสกุลมาจากราชวงศ์พุนั้น ทั้งสองพระองค์ได้ทรงสู้รบเคียงบ่าเคียงไหล่ร่วมกันมา จนกระทั่งในช่วงที่มีการขยายอาณาเขตในยุคแรก ๆ ของการก่อตั้งอาณาจักรเจนละในพุทธศตวรรษที่ 11 และในระยะต่อมาพระเจ้าจิตรเสนก็ได้สถาปนาอาณาจักรเจนละที่ยิ่งใหญ่ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขง ต่อมาได้มีการขุดค้นพบจารึกของพระเจ้าจิตรเสนอย่างหนาแน่นในหลายพื้นที่

ราวพุทธศตวรรษที่ 11 อาณาจักรพุนั้นอ่อนแอลงและล่มสลาย พระเจ้าภวรวรมันที่ 1 ซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์องค์หนึ่งของอาณาจักรพุนั้น ก็ได้ประกาศตนเป็นอิสระ แยกตัวออกมาจากอาณาจักรพุนั้นรวบรวมกำลังมาตั้งอาณาจักรแห่งใหม่ขึ้น เรียกว่า อาณาจักรเจนละ คำว่า เจนละมาจากภาษาเขมรว่า “ซานเลือ” ออกเสียงตามภาษาเขมรว่า เจือนเลอ หมายถึง ช้างบน ชั้นบน ที่ช้างบน ด้านเหนืออันหมายถึงดินแดนที่อยู่เหนือทะเลสาบเขมรในปัจจุบันขึ้นมา ผู้เชี่ยวชาญทางโบราณคดีได้นำเอาจดหมายเหตุของชาวจีนที่บันทึกไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 6 ไปตรวจสอบพร้อมทั้งพิจารณาหลักฐานที่ได้จากศิลาจารึกและโบราณวัตถุต่าง ๆ ที่ค้นพบ ต่างมีความเห็นตรงกันว่า อาณาจักรเจนละนั้น มีจุดเริ่มต้นที่น่าจะมีถิ่นที่อยู่แถบเมืองเศรษฐปุระ ในบริเวณแถบปราสาทวัดภูริมนต์ฝั่งแม่น้ำโขง แคว้นจำปาสักในประเทศลาวปัจจุบัน ต่อมาก็ได้ขยายอาณาเขตลงมาสู่ตอนล่างในถิ่นที่เคยเป็นอาณาเขตแคว้นของอาณาจักรพุนั้นมาก่อน และได้สถาปนาศูนย์กลางอาณาจักรในบริเวณแถบเมืองภวปุระ (เหนือกำแพงม) เหนือทะเลสาบใหญ่ในประเทศกัมพูชาปัจจุบัน ในระหว่างที่พระเจ้าภวรวรมันที่ 1 ยังทรงครองราชย์อยู่

พระอนุชาของพระองค์ ชื่อเจ้าชายจิตรเสน ได้ทำการขยายอาณาเขตและได้รวบรวมเอาบ้านเมืองน้อยใหญ่ในบริเวณใกล้เคียง แผ่อาณาเขตลงสู่ดินแดนขอมโบราณ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง โดยทุกครั้งที่ทรงได้รับชัยชนะ หรือแผ่อำนาจไปถึงพระองค์ก็จะสร้างศาสนสถาน และรูปเคารพ พร้อมกับจารึกขึ้น เพื่อเป็นการอุทิศถวายแด่พระศิวเทพ ทั้งนี้พระองค์ยังได้มีพระราชประสงค์ เพื่อจะให้เป็นทีเคารพสักการะแก่ปวงพสกนิกรของพระองค์ ณ บริเวณชุมชนแห่งนั้น ๆ ด้วย จารึกพระเจ้าจิตรเสนเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในแถบลุ่มแม่น้ำโขง-ชี-มูล จากหลักฐาน

Citation : พระเสกสรรค ฐานยุตโต (ศรีพน), พระครูปริยัติกิตติธรรม (ได้ทุกทาง), พระอธิการอำพน จารุโก (ดาราศาสตร์) และธน

รัฐ สะอาดเอี่ยม. (2567). พระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างราชอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ. วารสารราชภัฏสุรินทร์

วิชาการ. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

การแพร่กระจายของวัฒนธรรมเจนละ หรือวัฒนธรรมขอมสมัยก่อนเมืองพระนคร (ราวพุทธศตวรรษที่ 12-14) เข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทยนั้น ส่วนใหญ่เป็นจารึกและพบมากในประเทศไทยจึงมีข้อความสอดคล้องกันดีกับจารึกที่พบในประเทศกัมพูชา และยังสะท้อนให้เห็นว่า เมื่อใดที่กษัตริย์ที่ทรงอำนาจ ขันครองราชย์ที่ราชธานีของอาณาจักรขอมแล้ว พระองค์ก็มักจะแผ่พระเดชานุภาพเข้าไปในดินแดนใกล้เคียงรวมถึงประเทศไทยด้วย (ธิดา สารยา, 2538 : 6-7)

อาณาจักรเจนละก็เป็นเช่นเดียวกับอาณาจักรพูนัน ซึ่งมีการขนานนามจากชาวจีนในความเป็นจริงแล้วอาณาจักรเจนละนั้น ได้ร่วมสมัยกับอาณาจักรกัมพูชา ก่อนการฟื้นฟูในพุทธศตวรรษที่ 14 ประวัติศาสตร์ของอาณาจักรเจนละค่อนข้างซับซ้อน ยิ่งคงความสับสนเป็นอย่างยิ่งตลอดระยะเวลาที่ยาวนานของอาณาจักรเจนละ อาจแบ่งออกได้ 2 สมัยด้วยกัน คือ เจนละที่มีชัยเหนืออาณาจักรพูนัน และอาณาจักรที่บรรลุถึงความเจริญสูงสุด ฉะนั้น อาณาจักรเจนละแบ่งแยกออกในพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งมีความเป็นสมัยที่สิ้นสุดการเป็นอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ในอุษาคเนย์ (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2531 : 1) ความเจริญสูงสุดของอาณาจักรพูนันอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 9 แล้วเริ่มเสื่อมในพุทธศตวรรษที่ 10 ต่อมาอาณาจักรแห่งนี้ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรเจนละ เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ 11 จากนั้นอาณาจักรพูนันก็สูญหายไป เนื่องจากได้เกิดมีอาณาจักรขอมขึ้นมาแทนในดินแดนของอาณาจักรพูนันเดิม เมื่ออาณาจักรพูนันล่มสลายเมื่อพุทธศตวรรษที่ 11 อาณาจักรเจนละได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาอีกครั้ง เมื่ออาณาจักรเจนละมีอิทธิพลมากขึ้น จึงได้แผ่อำนาจมาทางอาณาจักรพูนัน จึงทำให้เกิดการต่อสู้ชิงอำนาจเป็นใหญ่ในดินแดนดังกล่าว ในที่สุดอาณาจักรเจนละก็สามารถครอบครองดินแดนแถบนี้ได้ ซึ่งที่เป็นที่ตั้งของประเทศไทยปัจจุบันนี้ เดิมนี้เป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรพูนันเดิม เนื่องจากได้พบหลักฐานทางโบราณคดีในประเทศไทย คือ ทับหลังหินทรายแกะสลัก อยู่ในช่วงยุคไพรกะเม็ง (พ.ศ.1180-1250) (ธิดา สารยา, 2538 : 6-7)

หลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของอำนาจของอาณาจักรเจนละที่ครอบคลุมดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย คือ จารึกของพระเจ้าศรีมเหศวรมัน ได้แก่ จารึกถ้ำเป็นทองด้านในและด้านนอก 3 หลัก จารึกวัดพระธาตุศรีแอม จารึกปากน้ำมูล 2 หลัก จารึกลำโดมน้อย (กรมศิลปากร กรม, 2535 : 62-65) หลักศิลาจารึกเจ้าชายจิตรเสน ริมฝั่งแม่น้ำมูล ปากลำโดมน้อย ในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ ตำบลคำเขื่อนแก้ว อำเภอสิรินธร จังหวัดอุบลราชธานี มีลักษณะเป็นแท่งหินทรายรูปเสมา ขนาดกว้าง 38.80 ซม. สูง 147 ซม. หน้า 37.7 ซม. มีอักษรปัลลวะสันสกฤต จำนวนด้าน 1 ด้าน มี 6 บรรทัด ข้อความในจารึกกล่าวถึงพระเจ้าจิตรเสน กษัตริย์ผู้

ยิ่งใหญ่ทรงได้ชัยชนะเหนือกัมพูประเทศ และได้เฉลิมพระนามว่า “ศรีมหันทรธรรมัน” หรือพระเจ้ามหันทรธรรมัน กล่าวถึงการสร้างพระศิวลึงค์ อีกทั้งโปรดให้สร้างรูปเคารพต่าง ๆ ในลัทธิไศวนิกายไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์ หลักศิลาจารึกจึงเป็นหลักฐานอย่างดีว่า อารยธรรมแถบลุ่มแม่น้ำชี และลุ่มแม่น้ำมูลในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 11-12 ดังปรากฏในภาพที่ 4 ดังนี้

ภาพที่ 4 แสดงหลักศิลาจารึกเจ้าชายจิตรเสน ริมฝั่งแม่น้ำมูล ปากลำโดมน้อย ในเขตอุทยานแห่งชาติแก่งตะนะ

ที่มา : <https://portal.dnp.go.th/Content/nationalpark?contentId=1191> สืบค้น 17 พฤษภาคม 2566

กล่าวได้ว่า ในราชวงศ์ของอาณาจักรเจนละสืบเชื้อสายลงมาจากกษัตริย์กัมพูชากับเทพิดาเมธา กำเนิดของอาณาจักรเจนละ ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของสปป.ลาว ในปัจจุบัน อาณาจักรนี้ครอบคลุมดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง รวมถึงประเทศลาวและประเทศไทยบางส่วน ศูนย์กลางสำคัญของศาสนา ได้แก่ ปราสาทวัดภูไกล้กับตัวเมืองจำปาศักดิ์ ในอาณาจักรเจนละ ยังมีการนับถือพระพุทธศาสนาด้วย หลักฐานสำคัญประการหนึ่งที่น่าจะกล่าวได้ว่าเป็นอาณาจักรนี้มีวัดวาอารามอยู่มากมาย มีกุลบุตรเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เมื่อกษัตริย์แห่งเจนละปราบปรามดินแดนตอนล่างของแม่น้ำโขงแล้ว พระองค์ยังคงให้ความสำคัญแก่วัดภูสืบต่อมา

บทบาทของพระเจ้าจิตรเสนในการสร้างอาณาจักรละในยุคขอมโบราณ

ระหว่างปลายพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นช่วงเวลาที่ราชบัลลังก์ของอาณาจักรพูนันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก เมื่อผู้ครองอาณาจักรสิ้นพระชนม์ พระเจ้ารุทธรรมัน เป็นโอรสที่ประสูติจาก

Citation : พระเสกสรรค์ ฐานยุตโต (ศรีทน), พระครูปริยัติกิตติธรรม (ได้ทุกทาง), พระอธิการอำพน จารุโก (ดาราศาสตร์) และธน

รัฐ สะอาดเอี่ยม. (2567). พระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างราชอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ. วารสารราชภัฏสุรินทร์

วิชาการ. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

พระสนมได้ราชสมบัติ พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ต่างจากพระญาติอื่น ๆ ที่นับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไสวนิกาย พระเจ้าภูวรมันทรงเป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรพูนันทามกลางความไม่พอใจของพระญาติผู้เป็นทายาทโดยชอบธรรม เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ลง พระราชวงศ์ที่คิดว่าเป็นทายาทอันถูกต้องก็น่าจะพยายามช่วงชิงราชสมบัติกลับคืน ครั้งนั้น พระนัดดาของพระองค์ คือ พระเจ้าภูวรมันที่ 1 และพระเจ้าจิตรเสน ทั้งสองพระองค์เลื่อมใสในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไสวนิกาย น่าจะได้ร่วมมือกันช่วยป้องกันราชบัลลังก์ โดยยกกองทัพปราบปรามเมืองต่าง ๆ ภายในอาณาจักรและนอกอาณาจักร ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 12 มีหลักฐานว่า พระเจ้าภูวรมันที่ 1 ได้เป็นกษัตริย์ พระองค์พร้อมด้วยพระเจ้าจิตรเสน พระอนุชาทั้งสองพระองค์ได้ร่วมกันยกกองทัพออกจากอาณาจักรพูนันทไปตามลำแม่น้ำโขง ปราบปรามเมืองต่าง ๆ ในแถบกัมพูชาประเทศถึงเมืองเสรษฐปุระ ซึ่งพียงจะตั้งตัวเป็นอิสระได้ไม่นาน ก็ต้องรวมเข้าไปอยู่ภายใต้การปกครองของพระเจ้าภูวรมันที่ 1 ด้วยวิธีการอันละมุนละม่อม เนื่องจากผู้ครองอาณาจักรเสรษฐปุระขณะนั้น คือ พระนางกัมพูราชลักษมี เจ้าหญิงผู้สืบเชื้อสายมาแต่พระมารดาของพระเจ้าเสรษฐูรมัน กษัตริย์แห่งเสรษฐปุระ (กัมพูประเทศ) ซึ่งได้สิ้นพระชนม์ไปแล้วไม่นาน พระนางกัมพูราชลักษมีได้อภิเษกกับพระเจ้าภูวรมันที่ 1 และพระนางได้ยกราชสมบัติที่ทรงได้รับสืบทอดมาจากพระเจ้าเสรษฐูรมันให้แก่พระสวามี พระเจ้าภูวรมันที่ 1 ได้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ

พระเจ้าภูวรมันที่ 1 กับพระเจ้าจิตรเสน ได้ขยายอาณาจักรทางทิศเหนือออกไปตลอดแนวแม่น้ำโขงจนถึงปากแม่น้ำมูล และขยายตามลำน้ำมูลเข้าไปในเขตภาคอีสานของประเทศไทยปัจจุบัน ขณะเดียวกันก็ขยายอาณาเขตไปทางใต้ตามลำแม่น้ำโขง ไปจนถึงเมืองกระแจะ ส่วนทางตะวันตกก็รุกต่อไปจนถึงพื้นที่เสฉวน การปราบปรามขยายอาณาเขตของอาณาจักรเจนละในช่วงนี้ น่าจะเป็นผลงานของพระเจ้าจิตรเสนแต่เพียงพระองค์เดียว ตามความศิวลาจารึกที่บันทึกประกาศชัยชนะเหล่านี้ไว้ ซึ่งอาจหมายความว่า พระเจ้าจิตรเสนคงจะทำหน้าที่รับผิดชอบในด้านการทหารจนได้ชัยชนะการสงครามทุกแห่ง และทุกครั้งที่ยังมีชัยชนะก็จะสร้างศาสนสถานขึ้นไว้เป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะของพระองค์ หรืออาจหมายความว่า พระเจ้าจิตรเสนเมื่อได้ราชาภิเษกเป็นกษัตริย์แล้วจึงนำกองทัพเดินทัพปราบปรามชาวกัมพู จนได้ชัยชนะการสงครามทุกแห่ง ในระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ 12 หรือประมาณพุทธศักราช 1142 – 1158 พระเจ้าจิตรเสนได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติเป็นกษัตริย์สืบต่อจากพระเจ้าภูวรมันที่ 1 แต่ไม่มีหลักฐานว่าครองราชย์เมื่อใด ทราบแต่ว่าทรงครองราชย์ถึงพุทธศักราช 1158 และเมื่อพระองค์เป็นกษัตริย์แล้วได้เฉลิมพระนามใหม่ว่า พระเจ้า

ศรีมเหศวรมัน ในโอกาสที่เฉลิมฉลองการอภิเษกเป็นกษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละนั้น ก็ได้โปรดให้สร้างศิลาจารึกประกาศพระเกียรติคุณของพระองค์ไว้ ณ สถานที่ทุกแห่ง ซึ่งพระองค์ทรงกรีธาทัพมาถึง และประสพชัยชนะในการสงครามกับได้สร้างศาสนสถานพร้อมด้วยสิ่งสาธารณูปโภคพระราชทานแก่ประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ สังเกตได้ว่า สิ่งที่โปรดให้สร้างขึ้นมิใช่เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งชัยชนะของพระองค์เพียงประการเดียว ขณะเดียวกันยังเป็นการเสริมสร้างสิ่งสาธารณูปโภคใหม่ ๆ บังเกิดเป็นความเจริญให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นที่อยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์อีกด้วย (ศรีศักร วัลลิโภค, 2546 : 144-175)

ความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรเจนละยุคแรก

อาณาจักรเจนละสมัยแรก นโยบายของเจนละนั้นต้องการสร้างแสนยานุภาพ เพื่อความยิ่งใหญ่และอยู่รอด โดยการขยายอาณาเขตออกไปให้ได้มากที่สุด เช่น ในสมัยของพระเจ้าภวรมัน ทรงสร้างเมืองหลวงที่ประสาทรู (สตริงตรง) ซึ่งทำสงครามปราบพวกแคว้นย่อย ๆ ไว้ในอำนาจจนถึงสมัยพระเจ้าจิตรเสน พระองค์ทรงเป็นนักรบที่มีความสามารถได้ขยายอาณาเขตไปถึงแม่น้ำมูล และทรงปรับปรุงเศรษฐกิจของเจนละจนเจริญมั่งคั่ง จากบันทึกของจีนว่าพระองค์ได้มีการส่งนักทูตไปจีนหลายครั้ง อำนาจของพระองค์ขยายมาถึงเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดสระบุรี หลังจากที่พระองค์สิ้นพระชนม์ พระราชโอรส คือ พระเจ้าอิสานวรมัน (Isnavaman) ปกครองต่อมา พระองค์มีความสามารถผนวกดินแดนของอาณาจักรพูนัน ซึ่งเคยยิ่งใหญ่มาแต่ก่อน เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเจนละ สมัยของพระองค์ทรงขยายอาณาเขตไปได้กว้างขวางที่สุด ทางเหนือมีอิทธิพลขึ้นไปจนถึงดินแดนจีน ทางตะวันออกทรงมีอิทธิพลเหนืออาณาจักรจัมปา ยังขยายอิทธิพลมาถึงภาคใต้ของประเทศไทย พระเจ้าอิสานวรมันยังได้ดำเนินการย้ายเมืองหลวงมาที่ชุมชนน้ำ Stung Sen เมืองหลวงใหม่ชื่ออิสานปุระ (Isanapura) ทำให้สามารถขยายอำนาจไปทางตะวันตกเฉียงเหนือของทะเลสาบเขมร

ความเจริญรุ่งเรืองของอาณาจักรเจนละสมัยชัยวรมันที่ 1

ในสมัยชัยวรมันที่ 1 เป็นโอรสของพระเจ้าภวรมัน พระองค์ทรงได้ขึ้นครองราชย์ยึดนโยบายเดิม คือ ขยายดินแดนออกไปอย่างกว้างขวาง เข้าไปในบริเวณลาวภาคกลางและภาคเหนือจนไปจดอาณาเขตของอาณาจักรน่าน ในตอนกลางศตวรรษที่ 8 อาณาจักรเจนละให้ถูกอาณาจักรชวาโดยพระเจ้าสัญชัย (Sanjaya) รุกรานได้เจนละน้ำรุกรานจามปาทำให้อาณาจักรเจนละตกเป็นประเทศราชของชวา จนกระทั่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ซึ่งเป็นเชื้อสายกษัตริย์พูนันที่ประทับ

Citation : พระเสกสรรค์ ฐานยุตโต (ศรีพน), พระครูปริยัติกิตติธรรม (ใต้ทุกทาง), พระอธิการอำพน จารุโ (ดาราศาสตร์) และธน

รัฐ สะอาดเอี่ยม. (2567). พระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างราชอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ. วารสารราชภัฏสุรินทร์

วิชาการ. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

ในชาวไต้ยกทัพขึ้นมายึดครองอาณาจักรเจนละได้สำเร็จ และรวมเจนละบกกับเจนละน้ำเข้าด้วยกัน ประกาศตั้ง อาณาจักรกัมพูชา ซึ่งไม่ขึ้นกับชาวอีกต่อไป เขมรสมัยนี้เป็นสมัยที่รวมตัวกันสร้างความ เป็นปึกแผ่นกษัตริย์ที่มีความสามารถในสมัยนี้ก็มีพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 อินทรวรมันที่ 1 ยโสวรมันที่ 1 ชัยวรมันที่ 5 สุริยวรมันที่ 1 และ 2 ชัยวรมันที่ 7

(สมัยเจนละยุคก่อนสร้างนครวัดนครธมในเขมร) ทับหลังยุคปาปวน (พ.ศ. 1560–1630) และศิลาจารึกขอมสมัยพุทธศตวรรษที่ 12 นับเป็นหลักฐานศิลปขอมโบราณที่เก่าแก่ที่สุด หลักฐาน สำคัญเหล่านี้พบที่วัดทองทั่ว-ไชยชุมพล ตำบลพะเนียด อำเภอขลุง จังหวัดจันทบุรี (จันทบุรี นั้นเดิม ชื่อ จันทบูร หรือจันทบูรณ มีข้อสันนิษฐานว่า จันทบูรณน่าจะเป็นคำที่มาจากภาษาเขมรว่า (เจ็อน ตะโอง แปลว่า ชั้นที่อยู่ทางทิศใต้ หมายถึงเมืองที่อยู่ทิศใต้ของอาณาจักร) นอกจากนี้ยังพบจารึก วัดทองทั่วเป็นจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต แปลได้ความว่า “พระเจ้าศรีอีสานวรมัน” ได้พระราชทานแท่งศิลาที่สกัดด้วยเหล็ก เป็นอักษรพร้อมคนงานที่ต้องโทษ 42 คน โค 231 ตัว กระบือ 245 ตัว” (ปัจจุบันจารึกนี้ เก็บรักษาอยู่ที่หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ)

พระเจ้ามเหศวรมัน กษัตริย์แห่งอาณาจักรเจนละ ทรงเป็นแบบอย่างอันดีของกษัตริย์ กัมพูชาในยุคต่อ ๆ มา คือ นับตั้งแต่พระเจ้าอีสานวรมันและพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ในปลายพุทธ ศตวรรษที่ 12 ซึ่งเป็นยุคก่อนเมืองพระนครเรื่อยมา จนกระทั่งถึงยุคของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่พระองค์สุดท้ายแห่งกัมพูชาในยุคของเมืองพระนคร หรือในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งเกือบจะทุกพระองค์ที่ทรงโปรดให้สร้างศาสนสถาน หรือสิ่งก่อสร้างอันเป็นสัญลักษณ์ต่าง ๆ ขึ้น ตามอย่างบุรุษของกษัตริย์พระองค์อื่น ๆ

ภาพที่ 5 แสดงการสร้างอาณาจักรละในยุคขอมโบราณของพระเจ้าจิตรเสน ญ นครวัด นครธม ประเทศกัมพูชา ที่มา : <https://www.atsiamtour.com/gallery/160> สืบค้น 17 พฤษภาคม 2566

Citation : Sithon, S., Daithukthang, Daithukthang, P., Darasa, A. and Sa-ard-iam., T. (2024). King Chitrasen and

the Establishment of the Kingdom of Chenla in the Ancient Khmer Era. *Journal of Academic*

Surindra Rajabhat. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

จากประเด็นดังกล่าว จึงเป็นประเด็นที่ทำให้เกิดเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรม เป็นการแสดงที่พัฒนาจากภาพศิลปะสถาปัตยกรรมขอมโบราณในประเทศไทย และกัมพูชาและประติมากรรมตามโบราณสถานต่าง ๆ ได้แก่ ปราสาทหิน เทวสถาน ศาลาธรรม อโรคยาศาลและพุทธสถาน ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมทั้งขนาดใหญ่โต และขนาดเล็กที่มีความวิจิตรงดงาม ตามแต่ละยุคสมัยอยู่หลายแห่ง จะเห็นว่าเขตพื้นที่ภาคอีสานมีความสำคัญในฐานะเป็นต้นกำเนิดแห่งประวัติศาสตร์ และอารยธรรมของชาวกัมพูชา ก่อนที่จะรวมตัวกันตั้งเป็นอาณาจักรขอมหรือเขมรที่เมืองพระนครหลวงหรือ นครธม โดยเป็นผลจากการถือกำเนิดของกษัตริย์แห่งสกุลเสนะในเขตบริเวณปลายลุ่มแม่น้ำมูล-ชี สืบผ่านพระราชอำนาจของกษัตริย์แห่งสกุลเสนะ ไปยังพื้นที่ตั้งรอบทะเลสาบเขมรในประเทศกัมพูชาปัจจุบัน โดยเฉพาะ ความปรีชาสามารถในการเป็นนักรบของวีระกษัตริย์พระนามว่า พระเจ้าจิตรเสน ผู้ก่อตั้งอาณาจักรเจนละในพุทธศตวรรษที่ 11 (ธิดา สาระยา, 2540 : 14-17)

บทสรุป (Conclusion)

การศึกษาความเป็นประวัติของพระเจ้าจิตรเสนและบทบาทในการสร้างอาณาจักรขอมโบราณ พบว่า ตั้งแต่อดีตมาถึงปัจจุบันนั้น อาณาจักรเจนละมีความรุ่งเรืองยาวนานอย่างต่อเนื่อง โดย ช่วงที่รุ่งเรืองที่สุดนั้นเป็นเวลาที่ราชธานีของอาณาจักรขอมโบราณมาในพุทธศตวรรษที่ 11-12 ตั้งมั่นอยู่ที่บริเวณเมืองพระนครซึ่งในปัจจุบัน ก็คือ บริเวณที่เป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดเสียมเรียบ นอกจากร่องรอยหลักฐาน เช่น แหล่งโบราณสถาน ประติมากรรมรูปเคารพ และเอกสารของจีนแล้ว หลักฐานชิ้นสำคัญที่สุดที่แสดงให้เห็นถึงประวัติความเป็นมาของอาณาจักรขอมโบราณ ภายหลังจากนั้น จึงได้มีการรับเอาอารยธรรมพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ จากอาณาจักรทวารวดี ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-16 และอารยธรรมพระพุทธศาสนาแบบมหายาน ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จากอาณาจักรขอมในพุทธศตวรรษที่ 18 ตามลำดับ และทำให้ทราบถึงความรุ่งเรือง และยิ่งใหญ่ของเมืองพระนครนั้นก็คือ ศิลจารึก (Inscriptions)

บทบาทของพระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างอาณาจักรเจนละขอมโบราณนั้น มีความน่าสนใจในอนาคตคาดว่าจะศึกษาและค้นคว้าเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากสภาพภูมิประเทศในอดีต จะพบแหล่งกำเนิดอารยธรรมในภาคอีสานส่วนใหญ่ เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่หลากหลาย เช่น แหล่งปลูกข้าว แหล่งประมง แหล่งผลิตเกลือ จึงเป็นพื้นที่สำคัญและมี

Citation : พระเสกสรรฐ์ ฐานยุตโต (ศรีทน), พระครูปริยัติกิตติธรรม (ได้ทุกทาง), พระอธิการอำพน จารุโ (ดาราศาสตร์) และธน

รัฐ สะอาดเอี่ยม. (2567). พระเจ้าจิตรเสนกับการสร้างราชอาณาจักรเจนละในยุคขอมโบราณ. วารสารราชภัฏสุรินทร์

วิชาการ. 2(1) : 71-88; DOI : <https://doi.org/10.14456/jasru.2024.5>

ผู้คนสัญจรอพยพโยกย้ายกันไปมาอย่างต่อเนื่อง และทำให้เป็นพื้นที่เปิดของการรับเอาอารยธรรมวัฒนธรรมของขอมโบราณจากต่างถิ่น เช่น อาณาจักรล้านช้าง อาณาเขมร และอาณาจักรทวารวดีเข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิมในท้องถิ่น จึงเป็นพื้นที่และมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่น่าศึกษา โดยเฉพาะอารยธรรมขอมโบราณในอาณาจักรเจนละที่จะเกิดขึ้นในแต่ละยุค

เอกสารอ้างอิง (References)

- กรมศิลปากร กรม. (2535). **โบราณคดีเขื่อนปากมูล**. กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์.
- คงเดช ประพัฒน์ทอง. (2529). **โบราณคดีประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ธิดา สาระยา. (2540). **อาณาจักรเจนละ**. กรุงเทพฯ : พิษณุเวช พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์.
- ธิดา สาระยา.(2546). **อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ธิดา สาระยา.(2538). **อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- บุญเรือง คัชมาย์. (2553). **จดหมายเหตุเรื่องเมืองเจนละ**. สุรินทร์ : โรงพิมพ์รุ่งธนเกียรติ.
- ศรีศักร วัลลิโภค. (2531). **แอ่งอารยธรรมอีสาน**. กรุงเทพฯ : พิษณุเวชพรินต์ติ้งเซ็นเตอร์.
- ศรีศักร วัลลิโภค.(2546). **แฉกหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย แอ่งอารยธรรมอีสาน**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2546). **ประวัติเมืองนครขอม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สามลดา.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2532). **แห่งประวัติเมืองพระนครของขอม**. **ศิลปวัฒนธรรม**. 10(6) : 110-125.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ. (ม.ร.ว.). (2523). **การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 (พิมาย)**. วิทยานิพนธ์หลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อุไรศรี วรสระริน. (2545). **ประชุมอรธบท: รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรสระริน**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ทวิช จิตรสมบุญ. (2566). **ขอม สยาม เขมร : ทฤษฎีใหม่ (ตอนที่ 1)**. [ออนไลน์]. เข้าถึงได้จาก : <https://www.Gotoknow.org/posts/453669>. สืบค้น 7 กุมภาพันธ์ 2566.

